

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ОСВІТИ В ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ

У статті розглянуто й обґрунтовано теоретико-методичні підходи до розуміння сутності економіки знань на сучасному етапі розвитку суспільства. Уточнено значення поняття «знання» як економічної категорії. Визначено функціональну роль освіти, зокрема вищої, в умовах розбудови економіки знань в Україні.

Ключові слова: знання, інформація, економіка знань, інноваційна економіка, освіта, функції освіти.

Постановка проблеми. Концепція знання як джерела економічного розвитку сприяла виникненню нового поняття – економіки Знань. Дискусії про сутність знанневої економіки ведуться вже достатньо давно, і в різних джерелах вона має назву нової, постіндустріальної, інтелектуальної, інформаційної тощо. Слід зазначити, що коли нові явища ще не набули загального поширення, спостерігається різноманіття, нечіткість понятійного апарату, що використовується теорією. Однак, найбільш розповсюдженим відображенням специфіки сучасного етапу розвитку економіки набула якраз концепція «економіки знань».

Ознаки переходу від економіки, що заснована на використанні природних ресурсів, до економіки знань очевидні: змінилася структура світової та національних економік, почала переважати сфера інформації та стала більш вагомим чинником роль освіти в нових галузях діяльності, все більшого значення набуває не матеріальна, а інтелектуальна власність.

Потребують дослідження особливості формування інтелектуального профілю сучасної економіки знань, яка зародилась у вік постіндустріального суспільства, де інформаційні та інші високі технології вже перетворилися у визначальний чинник, що інтенсифікують процеси виробничого та соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті економічної теорії на особливу увагу заслуговують праці таких науковців, дослідників економіки, побудованої на знаннях, як П. Друкер, Ф. Махлуп, Т. Коулопоулос, К. Фраппаоло, І. Нонака та інші.

Помітний внесок у дослідження проблем економіки знань здійснили російські вчені: А. Гапоненко, Е. Брукінг, У. Букович, Р. Вільямс, В. Макаров, М. Марінічева, Б. Мільнер та інші.

Теоретичні і практичні питання щодо розбудови економіки знань в Україні, висвітлено у працях вітчизняних вчених-економістів Ю. Бажала, І. Жураковської, О. Красовської, Л. Федулової та інших.

Формування цілей статті. Мета дослідження – з'ясувати сутність та особливості економіки знань на сучасному етапі інноваційного розвитку суспільства і визначити функціональну роль освіти в процесі формування знанневої економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Роль людського інтелекту, як продуктивної сили глобального масштабу, сформулював В. Вернадський, та подальший розвиток людства з наукою, інтелектом і гуманізмом, тобто з «ноосферизацією». Сьогодні «ноосферизація» економіки зводиться до поки що не до кінця усвідомлених змін у політичній економії націй. Так, окремі дослідники вважають, що еволюція політичної економії капіталізму проходить такі етапи: економіка товару (основна частка доданої вартості виникає на рівні товару); економіка відносин (додана вартість генерується на рівні економічного проекту); економіка менеджменту (головний актив компанії – якість менеджменту); економіка послуг (додана вартість за рахунок якіснішого обслуговування клієнта). І, нарешті, економіка знання, що базується на інтелектуальному й людському капіталі, де додана вартість виникає в процесі генерування та промислового використання знань.

Навіть саме поняття „економіка знань” відображає визнання того, що наукові знання і спеціальні унікальні навички стають ключовим фактором розвитку матеріального і нематеріального виробництва. При цьому основний акцент поступово переноситься з накопичення матеріальних активів на формування і розвиток, а точніше – розширене відтворення самого людського капіталу. Саме тому доцільно конкретизувати сутність поняття „економіка знань” та дослідити можливі шляхи розвитку людського капіталу та особливості інвестування в примноження інтелектуального капіталу націй.

Економіка знань – це новий формат економіки, який є результатом еволюційного розвитку економічних систем. Основою економіки знань є сформована національна інноваційна система, яка сприяє розвитку всіх сфер матеріального й нематеріального виробництва, в результаті чого у складі виробленої продукції (послуги) зростає частка доданої вартості за рахунок інтелектуальної складової та змінюється характер людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності [1, с. 79]. До економіки знань у самому широкому змісті можна віднести чотири основні сфери: 1) НДДКР та інновації; 2) освіта і навчання, які сприяють формуванню людського капіталу; 3) високотехнологічне виробництво; 4) інформаційні і комп'ютерні технології.

Слід констатувати, що зазначений тип економіки тісно пов'язаний з інноваційною економікою, оскільки саме інноваційність як найважливіша риса нового етапу суспільного

розвитку виявляється насамперед у здатності генерувати, а потім трансформувати знання в нові продукти, послуги, технології та процеси.

Однією з ключових особливостей економіки знань є використання знань та інформації для продукування конкурентоспроможних на світовому ринку нових видів продукції та технологій. Варто погодитися з думкою Ю. Бажала [2], що практичний зміст інноваційної моделі розвитку та концепції «знанневої економіки» є тотожними. Модель інноваційного розвитку трансформувалася в концепцію «знанневої економіки», оскільки науково-технологічна інновація є лише заключним результатом широкого спектру соціально-економічних чинників, багато з яких формуються та діють за межами виробництв, де здійснюються інновації.

Саме тому деякі вчені ототожнюють економіку знань з інноваційною економікою. Так, наприклад, російські автори стверджують: «економіка знань проявляється у формі інновацій у різних сферах життєдіяльності населення, що дозволяє вважати її довгостроковою базою прогнозування і джерелом нововведень у суспільстві. Економіку знань можна трактувати як інноваційну економіку» [3, с. 154].

Більшість існуючих підходів до визначення суті та основних характеристик економіки знань узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Визначення сутності поняття «економіка знань»

№ з/п	Автор	Сутність поняття
1	Ф. Махлуп [4]	Економіка знань – один із секторів економіки, в якому відбувається виробництво, обробка і управління знаннями.
2	П. Друкер [5]	Такий тип економіки, в якому знання відіграють вирішальну роль.
3	В. Макаров [6]	Економіка знань пов'язана з використанням знань, які були реалізовані (продані) або зі знаннями, що були отримані в результаті певних витрат.
4	А. Гапоненко [3]	Це економіка, що створює, розповсюджує, і використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. В межах цієї економіки знання створюються у вигляді наукової та високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, освіти.
5	Б. Мільнер [7]	Новий тип розвитку економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а їх виробництво є джерелом зростання.
7	Л. Федулова, Т. Корнєєва [1]	Економіка знань – це новий формат економіки, який є результатом еволюційного розвитку економічних систем. Основою економіки знань є сформована національна інноваційна система, яка сприяє розвитку всіх сфер матеріального й нематеріального виробництва, в результаті чого у складі виробленої продукції (послуги) зростає частка доданої вартості за рахунок інтелектуальної складової та змінюється характер людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності.

Розгляд літературних джерел показує, що більшість авторів при визначенні поняття «економіка знань» застосовують цей термін щонайменше у двох контекстах: у науковому, в якому економіка знань виступає як емпірична гіпотеза, узагальнення особливостей і тенденцій розвитку сучасного суспільства та у політико-економічному, де вона розглядається як політична і економічна мета, бачення майбутнього.

Все зазначене вище дозволяє визначити особливості економіки знань:

1. Економіка знань – це економіка, що створює, поширює і використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. Головне в економіці знань – не стільки створити нове знання, скільки продуктивно його використати.

2. Економіка знань тісно пов'язана з високотехнологічними галузями. Це економіка, що не тільки використовує знання в різноманітній формі, але і створює їх у вигляді високотехнологічної продукції та послуг. Знання можуть бути використані як для покращення добробуту, так і для виробництва нового знання.

3. Економіка знань базується на створенні знань фундаментальною та прикладною наукою в університетах, їх поширенню за допомогою системи комунікацій, зберіганню та захисту завдяки патентній системі.

4. Основою економіки знань є інноваційна система, яка сприяє розвитку виробництва, в результаті чого у складі виробленої продукції (послуги) зростає частка доданої вартості за рахунок інтелектуальної складової та змінюється характер людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності.

5. В умовах економіки знань все більшого значення набуває не матеріальна, а інтелектуальна власність. Людина та її знання, інтелект стають бажаними ресурсами виробництва, інтелектуальним капіталом підприємства.

Перехід до економіки знань вносить кардинальні зміни у розуміння рушійних чинників цього процесу та його продукту. Віками люди використовували три фактори виробництва: землю (природні ресурси), капітал і працю. У новому суспільстві вирішального значення набуває новий виробничий ресурс – інформація і знання. Якщо названі три фактори мають обмежений характер, то інформація і знання необмежені. Інтелектуальний капітал, що уособлює людські знання не виснажується, а зростає: знання стають загальносуспільним надбанням.

Розширення знань, пізнання світу, сутності речей й духовного життя витікає з самої природи людей, і є неодмінною основою саморозвитку й покращення умов існування людства. Знання сприяють впорядкуванню як зовнішнього, так і внутрішнього світу особистості. Не лише людина формує свій світогляд, але і знання формують її образ

реальності. Природним є прагнення до побудови економічної системи, яка базується на глибоких та достовірних знаннях навколишнього світу.

За цих обставин важливим стає розкриття сутності та специфічності знань як нового економічного ресурсу суспільства. Аналіз літератури з цієї проблематики свідчить про наявність різних точок зору щодо розуміння змісту поняття „знання”, що проявляється в різноманітності та численності його визначень (табл. 2).

Таблиця 2

Зміст поняття «знання»

№ з/п	Автор	Сутність поняття
1	П. Друкер [8]	Інформація, яка має практичну цінність, та яка слугує для отримання конкретних результатів. Явище, коли хтось щось змінює, або стаючи причиною для дії, або роблячи людину (або установу) здатною до іншої більш ефективної діяльності.
2	Е. Брукінг [9]	Сукупність систематизованої інформації і розуміння сенсу, закладеного у цій інформації.
3	Т. Коулопоулос, К. Фраппаоло [10]	Інформація, що знаходиться у свідомості людей та використовується для прийняття рішення в ситуації невизначеності.
4	М. Марінічева [11]	Необхідна людям інформація, яка використовується ними за певними правилами та відповідно до певних процедур з урахуванням становлення (розуміння, схвалення, ігнорування, погодженість, заперечення) людей до цієї інформації.
5	Т. Девенпорт, Л. Прусак [12]	Мінлива суміш практичного досвіду, індивідуальних цінностей, контекстної інформації та інтуїції експертів, що створює основу для оцінки та об'єднання нового досвіду та нової інформації.
6	І. Журавковська [13]	Необхідна інформація, використана згідно з певними правилами та з урахуванням ставлення особи, що її інтерпретує (відповідно до розуміння, досвіду, ігнорування, згоди чи незгоди).
7	І. Нонака [14]	Обґрунтовані та підтвержені вірування або переконання, які збільшують здібність будь-якого суб'єкта до ефективних дій та залежить від прихованого бачення, вражень та ідеалів співробітників.

Незважаючи на досить ґрунтовну методологічну розробку вченими категорії «знання», на сьогодні ще не сформульоване єдине наукове визначення даного поняття. Слід звернути увагу на близькість та єдність рис знання з емпіричною інформацією. Проте, із переліку формулювань стає зрозумілим, що «знання», на відміну від «інформації», завжди пов'язане з унікальністю людини, її поглядами, переконаннями та досвідом. Будь-яка діяльність пов'язана з використанням знань. За цих обставин нагальним для сучасних компаній стає вивчення специфічності знань як головного економічного ресурсу. Адже компанії, які мають у своєму розпорядженні виняткові знання, здатні не тільки використовувати їх як окремий виробничий ресурс, а й можуть за їх допомогою маневрувати

використанням своїх традиційних ресурсів, що може забезпечити більшу вигоду. Інноваційні знання дають фірмі можливість лідувати на ринку та мати унікальні конкурентні переваги.

Таким чином, знання, в широкому розумінні, являють собою продукт людського інтелекту, виражений у вигляді інформації стосовно сприйняття та трансформації оточуючого середовища. Знання виступають основою та джерелом пізнання світу, всебічного розвитку людини і максимально повного задоволення її потреб життєдіяльності.

У вузькому значенні знання можна розглядати як інформаційний результат поєднання теоретичного дослідження і практичного досвіду, що здобувається в сфері освіти, науки й виробництва. В процесі суспільної діяльності знання використовуються як виробничий ресурс для задоволення зростаючих потреб людства.

В економіці знань основною рушійною силою прогресу стає людина, оскільки саме вона створює знання. Однією із основних галузей, що беруть участь у створенні людського (в тому числі, інтелектуального) капіталу такої економіки, є освіта. Дослідження ролі освіти в сучасних глобальних умовах можливе лише за умови розуміння самої природи освіти.

У педагогіці освіта розглядається насамперед як передача й засвоєння знань, умінь і навичок, формування пізнавальних нахилів і здібностей, спеціальна підготовка до професійної діяльності. Але в умовах економіки знань суттєво змінюється функціональна роль освіти. По-перше, із генератора певних навичок і вмінь, транслятора знань освіта перетворюється у безпосереднього виробника знань. По-друге, освіта стає активним учасником трансформації цих знань у нові технології, техніку, послуги, продукти тощо.

Соціально-економічна роль освіти залежить від рівня розвитку і потреб суспільства, сформульованих державою принципів. Властивості та специфіку освіти визначають її функції [15, с. 185].

1. Функція професіоналізації полягає у підготовці кваліфікованих кадрів для всіх сфер економіки країни, що зумовлює професійну спрямованість майже всіх ступенів та етапів системи сучасної освіти.

2. Функція взаємодії освіти із соціальною структурою суспільства, як раціональний спосіб розподілу роботи серед людей відповідно до їх здібностей.

3. Виховна функція системи освіти полягає у формуванні за допомогою цілеспрямованої діяльності певних соціальних рис світогляду у підростаючих поколінь, визнання ними пануючих у суспільстві норм поведінки, ціннісних орієнтацій.

4. Функція загальноосвітньої підготовки, що допомагає розширити межі професіоналізму, є базою для набуття спеціальних знань, перекваліфікації, розвитку здібностей, професійної адаптації.

5. Науково-дослідна функція освіти визначає темпи розвитку не тільки матеріального, але й духовного виробництва, диктує характер його технічних, технологічних, організаційних та структурних змін. Зростання ролі науки в економіці привертає усе більше уваги до питань державного і суспільного управління науковим сектором. Оскільки саме наука дозволяє створити конкурентні переваги виробничо-господарської діяльності, а також отримати засоби вирішення гострих соціальних проблем.

На наш погляд, функціями освіти варто визначати головні напрямки її впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. А тому, можна окремо виділити і її капіталоутворюючу функцію, оскільки саме освіта виступає одним із найважливіших джерел формування людського (інтелектуального) капіталу, як фактору економічного зростання.

Загалом зміст освіти досить складний. Щодо вищої освіти, то її характерними ознаками є „єдність соціального, культурного, економічного та наукового середовища, яке на основі системності та взаємодії формує певний інтегральний модернізаційний результат, що виявляється у процесах удосконаленого відтворення суспільства”; для вищої освіти показовим є системне відтворення на високому інтелектуальному і культурному рівнях одночасно всіх елементів процесу набуття, відновлення і продукування знань: джерела знань (науки), носія знань (викладача), об’єкта та суб’єкта знань (студента)” [16, с. 113].

Глобалізація призводить до загострення конкуренції на ринку освітніх послуг. Однак, в Україні існує ряд об’єктивних труднощів у вдосконаленні діяльності вузів з підвищення якості освіти, обумовлені впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Серед зовнішніх негативних чинників, насамперед, слід відзначити дефіцит бюджетного фінансування вищої освіти; нецільову мотивацію вступу до вузів; низький рівень оплати праці в бюджетних установах; постійний контроль результатів діяльності навчальних закладів в умовах недофінансування, відсутність ринкових сигналів для визначення рівня і якості освіти.

Висновки. Глобалізація, яка поширюється на всі сфери життя, здійснює глибокий вплив і на освітні процеси. Характерними рисами глобалізації у сфері освіти, зокрема вищої, є уніфікація знань, підвищення інтенсивності наукових досліджень, загальне прагнення країн до досягнення її високої якості. Змінюється роль освіти в сучасному світі – вона перетворюється на тривалий і безперервний процес, оскільки протягом всього життя людина стикається з проблемою старіння знань, необхідністю їх оновлення, поповнення й освоєння нових професійних сфер. Вища освіта стає важливим продуцентом інновацій та посередником у їх активному впровадженні у практичну діяльність, оскільки в ній традиційно концентрується значний науково-технічний потенціал, а основним видом

діяльності є навчання молодого покоління, серед якого є можливість відібрати найбільш обдарованих та спроможних до наукової й інноваційної діяльності осіб.

Відтак, система освіти, в умовах економіки знань, відіграє вирішальну роль для створення нових якостей людського капіталу, що формуються відповідно до таких устремлінь, як намагання постійно навчатись, вдосконалюватись протягом всього життя, досягати високого рівня професіоналізму і конкурентноздатності, розвивати здібності, які являються основою для формування людського капіталу, а також підтримувати високу якість життя та рівень здоров'я.

Список використаної літератури

1. Федулова Л. І. Особливості економіки знань на сучасній фазі розвитку суспільства: теорія і практика розбудови в Україні / Л. І. Федулова, Т. М. Корнєєва // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4 (106). – С. 73-86.
2. Бажал Ю. Знаннєва економіка: теорії і державна політика / Ю. Бажал // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 71-76.
3. Гапоненко А. Л. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал / А. Л. Гапоненко, Т. М. Орлова. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.
4. Machlup F. Knowledge: It's Creation, Distribution, and Economic Significance. – Vol. III: The Economics of information and Human Capital. Princeton (N.Y.), 1984. P. 148-163.
5. Друкер П. Ф. О профессиональном менеджменте; пер с англ. / П. Ф. Друкер. – М.: Вильямс, 2006. – 320 с.
6. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России / В. Л. Макаров // Россия и современный мир. – 2004. – № 1. – С. 5-24.
7. Мильнер Б. З. Управление знаниями в корпорациях / Б. З. Мильнер, З. П. Румянцева, В. Г. Смирнова и др. – М.: Дело, 2006. – 304 с.
8. Друкер П. Посткапиталистическое общество / П. Друкер // Новая индустриальная волна на Западе. Антология / Под. ред. В. Л. Иноземцева – М.: Academia, 1999. – С. 70-100.
9. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
10. Коулопоулос Т. М. Управление знаниями / Т. М. Коулопоулос, К. Фраппаоло. – М.: Изд-во Эксмо, 2008. – 218 с.
11. Мариничева М. Управление знаниями на 100 %: Путеводитель для практиков / М. Мариничева. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 320 с.

12. Davenport T. Working knowledge: How organizations manage what they know / T. Davenport, L. Prusak. – Boston: Harvard Business School Press, 1998. – 199 p.
13. Жураковська І. С. Управління знаннями як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства в інформаційному суспільстві / І. С. Жураковська // Проблеми науки. – 2007. – № 7. – С. 24-28.
14. Нонака И. Компания – создатель знания: Управление знаниями; пер. с англ. / И. Нонака. – Альпина Бизнес Букс, 2006. – 476 с.
15. Красовська О. Ю. Роль освіти в сучасних глобальних умовах / О. Ю. Красовська // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 182-188.
16. Калюжна Т. Основні напрями розвитку вищої освіти України у ХХІ столітті / Т. Калюжна // Вища освіта України. – 2006. – Додаток 3 (т. 4). – С. 106-114.

БОГАШКО О. Л. ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ЭКОНОМИКЕ ЗНАНИЙ

В статье рассмотрены и обоснованы теоретические и методические подходы к пониманию сущности экономики знаний на современном этапе развития общества. Уточнено значение понятия „знание” как экономической категории. Определена функциональная роль образования, в частности высшего, в условиях развития экономики знаний в Украине.

Ключевые слова: знания, информация, экономика знаний, инновационная экономика, образование, функции образования.

BOHASHKO O. L. FUNCTIONAL ROLE OF EDUCATION IN THE KNOWLEDGE ECONOMY

The article deals with the theoretic and methodological approaches to understanding the nature of the knowledge economy in modern society. The meaning of „knowledge” as an economic category is clarified. Functional role of education, particularly higher education, in terms of the development of the knowledge economy in Ukraine is determined.

Keywords: knowledge, information, knowledge economy, innovation economy, education, educational tool.